

УДК: 37.035.6

Є. Ю. Липовецька

Геометрична орнаментика у візіях українських тканих творів

У статті висвітлена історіографія українських тканих виробів. Також автор торкається проблеми символіки української орнаментики, яка містить у собі велику кількість мотивів, знаків, кодів, символів. Крім того представлені окремі матеріали, які звернені до інших можливих функцій орнаменту в етнічній культурі.

Різноманіття тканих виробів та їх художньо-декоративна своєрідність значною мірою залежать від сировини, технології і техніки ткацтва. У статті здійснено порівняльний аналіз художньо-технологічних традицій виготовлення тканих виробів в різних регіонах України. Композиційне вирішення українських тканих виробів відзначається безмежною фантазією, колоритом. Відповідно до етнографічних особливостей ткани вироби виявляють чимало регіональних відмінностей.

Ключові слова: орнаментика, геометричний орнамент, ткацтво, килим, гобелен, тканини.

В статье освещается историография украинских тканых произведений. Также затронуты проблемы символики украинской орнаментики, которая содержит в себе большое количество мотивов, знаков, кодов, символов. Кроме того, представлены отдельные материалы, обращенные к другим возможным функциям орнамента в этнической культуре.

Ключевые слова: орнаментика, геометрический орнамент, ткачество, ковер, гобелен, ткани.

The article deals with historiography of the Ukrainian woven products. The author also addresses to the problem of the symbolism of Ukrainian ornamentation, which contains a large number of motives, symbols, codes, characters. In addition it presents some materials which are turned to other possible functions of ornament in ethnic culture.

The variety of woven products and their decorative originality largely dependent on raw materials, technology and techniques of weaving. The article has the comparative analysis of artistic and technological tradition of manufacturing woven products in various regions of Ukraine. The composition of the Ukrainian woven products is marked boundless imagination, flair. According to ethnographic features woven products reveal a lot of regional differences.

Key words: ornamentation, geometric ornamentation, weaving, carpet, tapestry, fabrics.

Мистецтво орнаментики бере свої витoki з первісних часів, де людина залежала від оточуючої її дійсності і надавала зображенню магічного змісту. Традиційна культура українців багато успадкувала від далекого минулого, і орнаментика також є важливою часткою цієї спадщини. Ми зустрічаємо орнаменти майже скрізь, а одним з аспектів народної культури, де орнамент функціонує постійно, є виготовлення предметів із тканини. І геометричні орнаменти тут відігравали домінуючу роль досить довгий час, в окремих регіонах України така ситуація зберігається і досі.

Мета статті полягає у розкритті особливостей використання геометрії орнаментів у тканих виробках, характерних технік їх втілення на теренах України.

Ткацтво привертало увагу багатьох дослідників. Про українські ткани виробили писали: Є. Кузьмін, В. Піщанський, А. Зарембський, Б. Крижанівський, М. Щербаківський, Я. Запаско. Особливо варто відмітити ґрунтовні дослідження А. Жука "Сучасні українські художні тканини", О. Никорак "Сучасні художні тканини Українських Карпат", С. Сидорович "Художня тканина західних областей УРСР", присвячені розвитку ткацтва на Україні.

Історію техніки виготовлення тканих творів ґрунтовно висвітлювала і зарубіжна наукова література. Класичним є опис техніки виконання гобелена в дослідженнях про ткацькі переплетення І. Emery (The Primary Structures of Fabrics) та М. Mallet (Woven Structures. A Guide to Oriental Rug and textile Analysis). Такі відомі вчені, спеціалісти з історії ткацтва, як Phyllis Ackerman (Tapestry, the Mirror of Civilization) [10, с. 303–312], Heinrich Göbel (Tapestries of the Lowlands) [12, с. 1–17] та Tom Campbell (Tapestry in the Renaissance, Art and Magnificence) [11, с. 3–11]. Праці цих науковців присвячені техніці та специфіці виконання, оскільки вважають цю інформацію необхідною у вивченні й розумінні самого феномена ткацтва та його розвитку.

Ткацтво є однією з найважливіших складових національної культури українців. Воно існувало на українських землях ще з доісторичних часів. Ткацтво належить до найпоширеніших видів ремесла і народного мистецтва й поширене по всій етнічній території. Про прадавність цього виду господарської діяльності свідчать як архаїчне приладдя ("прядки", "верстати", "кросна" і т. ін.), так і давня термінологія, що має багато спільного з термінологією найбільш близьких українцям сусідніх народів – сербів, хорватів, македонців, західних слов'ян.

Щодо орнаментів та барв українське ткацтво можна поділити на дві основні смуги – Правобережжя й Галичина з переважанням геометричного орнаменту й Лівобережжя з рослинним орнаментом.

Геометричні орнаменти відносять до найдавніших, створених людством. Саме з ними співвідносять перші символічно-знакові системи, піктографічну та ієрогліфічну писемність. У геометричних та геометризованих мотивах вбачають успадковані від далекого минулого знаки та символи, пов'язані з архаїчним світоглядом. Серед сучасних дослідників не існує єдиної точки зору відносно того, коли і яким чином орнамент уперше з'явився в етнокультурному середовищі і яким було його першопочаткове призначення. Всі сходяться лише в одному: орнаментика має дуже довгу історію і походить ще з доби первісності. Перш ніж орнамент набув того вигляду, який є звичним для останніх кількох століть, він пройшов різні етапи розвитку: від поодиноких знаків, графем чи піктограм до складних ритмічно повторюваних систем [1].

У наш час орнамент розглядають як частину універсальної знакової системи, що включає в себе велику кількість знаків, символів, мотивів, які використовувалися в різних сферах життя. Коли взяти за основу твердження М. Кагана про те, що знакові системи є мовами культури, які виступають засобами узагальнення і матеріалізації набутих знань, то орнаментика, як частина знакових систем, також входить до мов культури. Сама структура орнаменту, способи його використання, його призначення свідчать про те, що він є однією з універсальних мов міжкультурного спілкування, яка однаково входить і до сфери етнічної культури, і до культури професійної.

Досить ґрунтовно висвітлив художні особливості геометричних орнаментів тканин Борис Крижанівський у розвідці "Орнамент українських и румынских килимов", де він детально охарактеризував геометричні килими Придніпров'я з рахунковим "зірковим" малюнком. Сама назва техніки ткання говорить про те, що ткач, виконуючи твір мистецтва, рахував нитки для певної кольорової ділянки виробу. Як приклад, килими з зірковим малюнком завжди виконувалися рахунковою технікою, оскільки такий геометричний мотив технологічно доцільніше ткати саме так. Парні ріжки восьмикутних зірок розфарбовані у два кольори хрест-навхрест. кількість зірок у короткому ряду – три або п'ять, величина їх буває різною, як і величина проміжків між зірками, в яких можуть розміщуватися додаткові геометричні фігури [6, с. 29].

Яскраво відчутні в українському тканому орнаменті східні впливи мають двояке походження. Лінійно-геометричний ішов з Балканського півострова Дністром і Дунаєм на Правобережжя, Бесарабію і в Галичину. Рослинний орнамент, пов'язаний безпосередньо з Азією й Іраном, розвинувся разом із вишивковими елементами на Лівобережжі. Визначальною рисою українських тканин є їх зважений композиційний (переважно симетричний) уклад і дуже згармонізований колорит.

Багато орнаментальних мотивів споріднені із дереворізьбними ("райське дерево" з іконостасів), вишивковими та писанковими. Рослинні орнаменти східного походження переважно інтерпретуються українськими майстрами ткацтва на свій лад, що виявилось у наближенні чи перетворенні зображень традиційних східних рослин на рослини і квіти, відомі в Україні. Геометричні ж форми переважно розвивають такі мотиви як зубчатка, ламана лінія, ромби, спіралі та зірки [4].

Особливо характерною виступає і перебірка тканини, де з графічною чіткістю виступають геометричні орнаменти з гострокутних фігур і ламаних ліній, виткані червоною ниткою на сірому льняному полотні. Ткані перебором орнаменти є чудовою прикрасою поліського народного одягу.

В деяких районах перебір впроваджувався для доповнення і поживлення гладко витканого орнаменту. У такий спосіб виконувалися різнокольорові стрічкові візерунки з ромбовидних розеток і клинців. Особливо цікаві зразки цього роду зустрічаємо в одягових та інтер'єрних тканинах Станіславщини, Тернопільщини, Буковини та Закарпаття.

Особливістю гірських південно-східних районів Станіславщини, Закарпаття та Буковини є тканина геометричних вовняних ліжників з довгим ворсом. Рідко переплетена тканина з грубої вовни, збита у фольші, дістає характерну тугість і пухнастість і вживається верховинцями.

Своєрідними рисами відзначаються волинські килими. В оздобленні виробів Східної Волині переважає рослинний орнамент, Західної – геометричний. Для Західної Волині характерні тканини, оздоблені переважно саме геометричними узорами. Витримані в синьо-рожевих тонах побудовані на кількох крупних виразних мотивах, вони справляють цілне враження. Особливо слід зазначити килими з Ратного та Кременця, звичайні геометричні мотиви яких – ромби і восьмикутні розети – отримали багату декоративну розробку [4].

Саме у західному напрямку геометричні мотиви поступово збагачуються, поповнюються новими елементами, укладається їх композиційна будова. Помітна також зміна в розфарбуванні тканин: від теплих коричневих, жовто-зелених і сірих на сході до холодних рожево-червоних і синіх на заході. Геометричні орнаменти характеризуються обмеженою кількістю мотивів, переважно великих ромбів, восьмикутних розет, розміщених, як правило, на спільному тлі. В деяких тканих виробках збільшеними розмірами і характером орнаменту виділяється середня смуга. В орнаменті з'являються ромби з гачкуватими виступами, широко використовуються східчасті і зубчасті мотиви у вигляді клинців тощо [8].

Найбільш поширеним був смугастий тип тканини. Позбавлений спільного тла, він розбитий на кілька (три, п'ять, сім) смуг, заповнених геометричними фігурами – ромбами зі східчастим або зубчастим контуром, своєрідними мотивами – "пилами", "рачками", "копильцями", "кучерями", "гребінцями".

За функціональними призначеннями виділяються наступні тканні вироби: настінні килими, настільні килими, забавники, полавники, декоративні доріжки, накидки на крісла, плахти, покривала, фартухи, пояси тощо. Залежно від функціональної ролі визначається й їхній орнамент, композиція, колорит. Зміст орнаментальних мотивів, характер зображення визначаються як важлива основа поділу за окремими групами: а саме з геометричним та геометризвано-рослинним орнаментом. Домінуючі мотиви орнаменту: ромби, зірки, гачки, тризуби та інше. Розроблена чітка система їхнього розташування на білому, чорному, коричневому, сірому тлі. Найпоширеніші композиції: поперечно-смугаста, концентрична, сітчаста і вазонна. Важливу роль в орнаментально-композиційній будові відіграють кайма, обрамування, торочки тощо [8].

У всіх тканинах незалежно від способу ткання орнаментальні композиції спираються на біжучий лінійний ритм і являють собою укладені в певній черговості широкі й вузькі смуги гладких та узористих пасм. Багатство орнаментальних варіантів визначається різними співвідношеннями і пропорціями в розміщенні смуг та кольорових ліній і плям. Народні майстри з величезною фантазією оперують не багатьма засобами декорування і створюють дуже цікаві та неповторні зразки тканин.

Візії українського ткацтва у своєму поданні та техніці виконання різні й багатогранні. Мистецтво тканих виробів, як невід'ємна складова народної творчості, – це частина історичної основи, на якій розвивалася і розвивається художня культура, одна із форм суспільної свідомості і суспільної діяльності. Важливу роль через свою символіку у вищезазначеному відіграє і основна інформативна характеристика геометричного орнаменту в українських тканих творах. Визначаючи загальний зміст символізму та зміст його окремих рівнів, творча орнаментика посідає, на нашу думку, значне місце у процесі самовизначення та поступі світогляду людини. Людини – яка є найважливішим ціннісним орієнтиром будь-якої культури, будь-якого суспільства та будь-якої держави. І наша рідна Україна є яскравим підтвердженням цього факту.

Література

1. Декоративне мистецтво України кінця ХХ ст. 200 імен: Альбом-каталог / упоряд. Т. Придатко, З. Чегусова. – К. : АтлантЮЕМСі, 2002. – 511 с.
2. Декоративно-ужиткове мистецтво : словник : у 2 т.
Т. 1. / гол. ред. Я. Запаско. – Львів : Афіша, 2000. – 465 с.
3. Жук А. Українські народні килими / А. Жук. – К. : Наук. думка, 1966. – 148 с.
4. Кара-Васильєва Т. Декоративне мистецтво України ХХ століття: У пошуках "великого стилю" / Т. Кара-Васильєва, З. Чегусова. – К. : Либідь, 2005. – 280 с.
5. Когут Г. Килим 1782 р. Зі збірки Музею Українського Народного Декоративного Мистецтва у Києві / Г. Когут // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія "Мистецтвознавство". – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Вип. 8. – С. 113–126.
6. Крыжановский Б. Орнамент украинских и румынских килимов / Б. Крыжановский // Материалы по этнографии. – 1926. – Вып. 1. – С. 19–44.
7. Рудик Г. Культурологічно-естетичні параметри українського нефігуративного живопису (90-ті роки ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 17.00.01 / Рудик Г. ; Національний ун-т "Києво-Могилянська академія". – К. , 2001. – 16 с.
8. Сидорович С. Художня тканина Західних областей УРСР / С. Сидорович. – К. : Наукова думка, 1979. – 234 с.
9. Щербаківський Д. Українські килими / Д. Щербаківський // Народне мистецтво. – 1998. – № 1–2. – С. 34–40.
10. Ackerman P. Tapestry, the Mirror of Civilization / P. Ackerman. – New York : Oxford University Press, New York Inc., 1933. – 451 p.
11. Campbell T. Tapestry in the Renaissance, Art and Magnificence / T. Campbell. – New York : The Metropolitan Museum of Art, 2002. – 606 с.
12. Göbel H. Tapestries of the Lowlands / H. Göbel. – New York : Brentano's, 1924.